

ΚΟΡΓΙΑΛΕΝΕΙΟ ΙΔΡΥΜΑ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ

Κοργιαλέναιο
Ιστορικό & Λαογραφικό
Μουσείο Αργοστολίου

ΕΚΘΕΜΑ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2024

Ένα εικονίδιο με θέμα

Η Διδασκαλία της Παρθένου Μαρίας από την Αγία Άννα:

Μια παράσταση με θρησκευτικό και κοινωνικό περιεχόμενο

Εικ. 1: Σπυρίδων Παξινόπουλος (αποδίδεται), *Η Αγία Άννα διδάσκει την Παρθένο Μαρία*, πιθανότατα 1873, λάδι σε χαρτόνι, 15x12 εκ., δωρεά Ελένης Μ. Κοσμετάτου, Α.Μ. 2240.1982

Ανάμεσα στα εντυπωσιακά εκθέματα του Κοργιαλενείου Μουσείου, βρίσκονται μερικά ταπεινά έργα, μικρών διαστάσεων πίνακες ή εικόνες, τα οποία αποζημιώνουν τον επισκέπτη που θα καταδεχτεί να τα παρατηρήσει για λίγο. Ένα από αυτά είναι και το εικονίδιο, το οποίο παρουσιάζουμε σήμερα και το οποίο αποδίδει ένα σπάνιο, στον τόπο μας, θρησκευτικό εικονογραφικό θέμα (εικ. 1).

Στενό, γραπτό πλαίσιο κοκκινοφαιού χρώματος ορίζει τον ζωγραφικό χώρο. Αριστερά, μπροστά από ένα τοπίο με γαλανό ουρανό, κάθεται ώριμη γυναίκα, η οποία με το αριστερό της χέρι αγκαλιάζει μικρό κορίτσι που στέκεται στα αριστερά της, ενώ ακουμπάει το δεξί της κάπου είτε στο μη ορατό κάθισμα είτε σε έξαρμα(υψωματάκι) του εδάφους. Παριστάνεται αρκετά μέχρι κάτω από τη μέση. Ο κορμός της αποδίδεται σχεδόν μετωπικά, ενώ το ελαφρά σκυμμένο κεφάλι κατά

Εικ. 2: Λεπτομέρεια της εικ. 1, Το κεφάλι της Αγίας Άννας

τρία τέταρτα προς τα δεξιά ως προς τον θεατή. Φορεί φόρεμα(χιτώνα) ζωηρού πράσινου χρώματος και εσθήτα με καλύπτρα, ανάμνηση μαφορίου, σε χρώμα κίτρινο της ώχρας, το οποίο καλύπτει το στοιχείο πάνω στο οποίο ακουμπά το χέρι της με την αιωρούμενη παλάμη και τα

νευρικά δάχτυλα. Μόνο δεξιά στην εξωτερική του όψη διακρίνεται καφέ χρώμα. Το ωραίο πρόσωπο με τα ρεαλιστικά χαρακτηριστικά και ο ψηλός, γυμνός λαιμός της γυναίκας συνθέτουν μια γοητευτική προσωπογραφία και παραπέμπουν σε ζωντανό μοντέλο (εικ. 2).

Το κορίτσι παριστάνεται όρθιο περίπου μέχρι τα γόνατα, κατά τρία τέταρτα προς τα αριστερά ως προς τον θεατή, να κρατεί με το αριστερό του χέρι ταινία με δυσδιάγνωστο κείμενο, η οποία θυμίζει ειλητάριο, ενώ ανυψώνει λυγισμένο το δεξί της σαν σε στάση ικεσίας. Φορεί τριανταφυλλί φόρεμα πάνω από λευκό πουκάμισο. Το ροδαλό παιδικό πρόσωπο περιβάλλεται από μακριά ξανθά μαλλιά με μπούκλες, ενώ ανυψώνει το κεφάλι και κοιτάζει τη γυναίκα με το σκεπτικό πρόσωπο, στο οποίο καθρεπτίζεται μια αδιόρατη θλίψη (εικ. 3). Και οι δύο μορφές φέρουν γραπτό φωτοστέφανο, ενώ δεξιά του κεφαλιού της γυναίκας το εικονίδιο φέρει επιγραφή: Η ΑΓ: ANNA. Τα φωτοστέφανα

Εικ. 3: Λεπτομέρεια της εικ. 1, *Η Παρθένος Μαρία*

και η επιγραφή αλλά και το ειλητάριο αποκαλύπτουν ότι έχουμε μπροστά μας μια ιερή σκηνή, διαφορετικά το εκκοσμικευμένο ύφος της όλης σύνθεσης θα παρέπεμπε σε μια καθημερινή εικόνα μητέρας και κόρης ή καλλίτερα νόνας και εγγονής, επειδή η γυναίκα απεικονίζεται σε ώριμη ηλικία. Έτσι η σκηνή περιλαμβάνει την Αγία Άννα, την Παναγία και

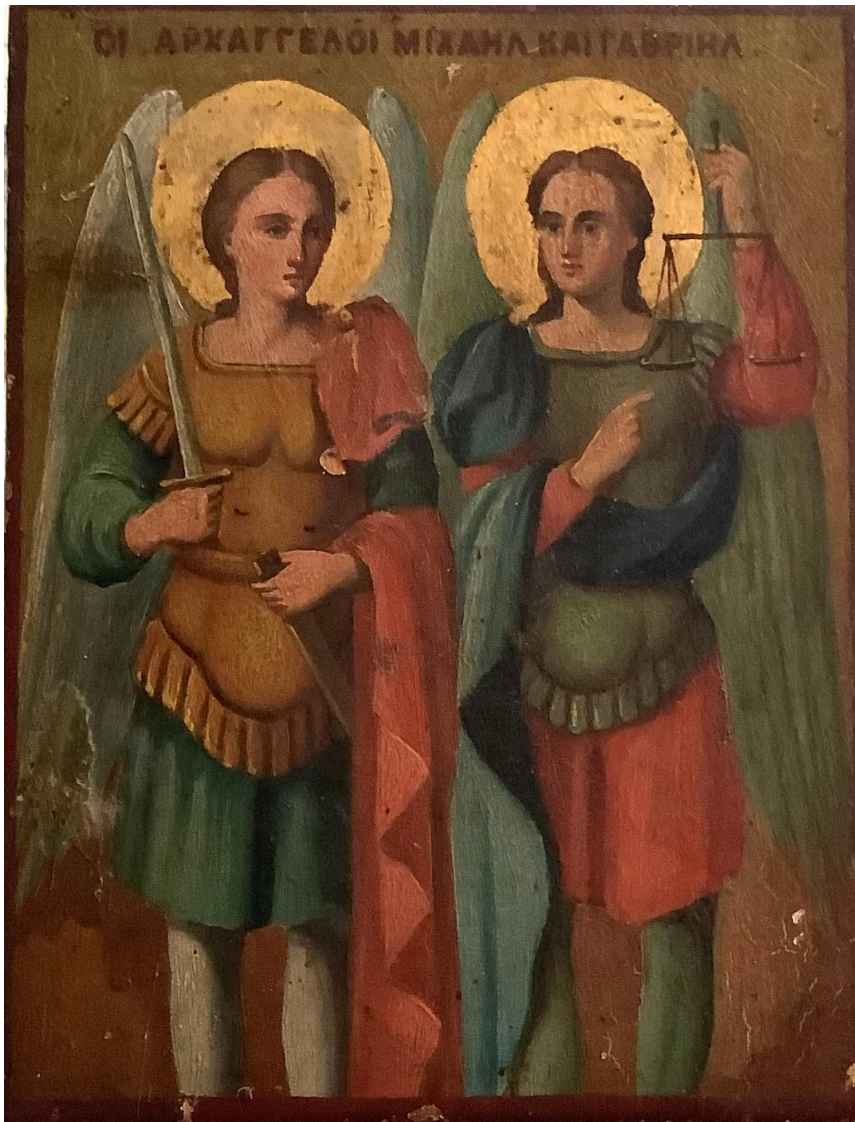
το ειλητάριο, δηλαδή όλα τα απαραίτητα εικονογραφικά στοιχεία, ώστε η παράσταση να ταυτιστεί με την παράσταση που αποδίδει το σπάνιο θέμα της Διδασκαλίας της Θεοτόκου από την Αγία Άννα.

Στο τοπίο, πάνω στο οποίο προβάλλεται μνημειακά η Αγία Άννα, αποδίδεται στο βάθος αριστερά οροσειρά, η οποία χαμηλώνει προοδευτικά βαίνοντας προς τα δεξιά. Μεσολαβεί θάλασσα και πίσω από την Αγία Άννα αποδίδεται ζωηρή βλάστηση με κυπαρίσσια, ενώ δεξιά πίσω από το κεφάλι της Παναγίας εικονίζεται συμπαγής κατασκευή. Το τοπίο, που είναι φανταστική σύνθεση, φαίνεται ότι συνδυάζει με ελευθερία στοιχεία από το αργοστολιώτικο τοπίο. Φαίνεται ακόμη ότι πρόθεσή του ζωγράφου δεν είναι να συνθέσει μια τοπιογραφία, αλλά να εξασφαλίσει, σύμφωνα με τον αναγεννησιακό κανόνα, ένα «βάθος» για την κύρια παράσταση.

Το εικονίδιο είναι ανυπόγραφο. Η Ελένη Κοσμετάτου το παρέδωσε ως έργο «αγνώστου προελεύσεως». Με την ίδια ένδειξη παρέδωσε την ίδια στιγμή δύο ακόμη εικονίδια, ένα με την παράσταση ολόσωμου Αγίου Γερασίμου, που πιθανολογείται ότι ανήκει στα μέσα του δεκάτου ενάτου αιώνα, και ένα με την παράσταση των Αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ, στο οποίο θα αναφερθούμε επικουρικά στη συνέχεια. Τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά του έργου που παρουσιάζουμε εδώ τοποθετούν τον ζωγράφο μέσα στο κλίμα της ζωγραφικής της Επτανησιακής Σχολής, όπως αυτή διαμορφώθηκε μετά την Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα. Ο τρόπος που αποδίδεται η Αγία Άννα ως μια εκφραστική προσωπογραφία συγκεκριμένης γυναίκας παραπέμπει σε κοσμικό ζωγράφο-προσωπογράφο, ο οποίος επαγγέλλεται και τον αγιογράφο. Αν και δεν στερείται ικανοτήτων στο σχέδιο, εκείνο που τον χαρακτηρίζει είναι η προτίμησή του στα φωτεινά χρώματα, τα οποία απλώνει χωρίς ιδιαίτερη επεξεργασία στην παλέττα του και χωρίς τονικές διαβαθμίσεις.

Ο συνδυασμός κοσμικού ζωγράφου-αγιογράφου είναι συνήθης μεταξύ των Επτανησίων καλλιτεχνών και απαντάται και στην Κεφαλονιά. Κανενός όμως Κεφαλονίτη που δραστηριοποιείται στο νησί το έργο ούτε έχει συγκεντρωθεί μέχρι σήμερα ούτε έχει μελετηθεί. Είναι γνωστές μόνο σε μερικές περιπτώσεις αποσπασματικές πληροφορίες ή μεμονωμένα

έργα τους. Γι' αυτό κάθε απόπειρα απόδοσης σε συγκεκριμένο ζωγράφο αυτή τη στιγμή θα ήταν επισφαλής χωρίς τη βοήθεια αντικειμενικών τεκμηρίων ή, όπως στην περίπτωση μας, άλλων εκθεμάτων του Μουσείου

Εικ.4: Σπυρίδων Παξινόπουλος (αποδίδεται), *Οι Αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ*, πιθανότατα 1873, ελαιογραφία σε ξύλο, δωρεά Ελένης Μ. Κοσμετάτου, Α.Μ. 2039.1982

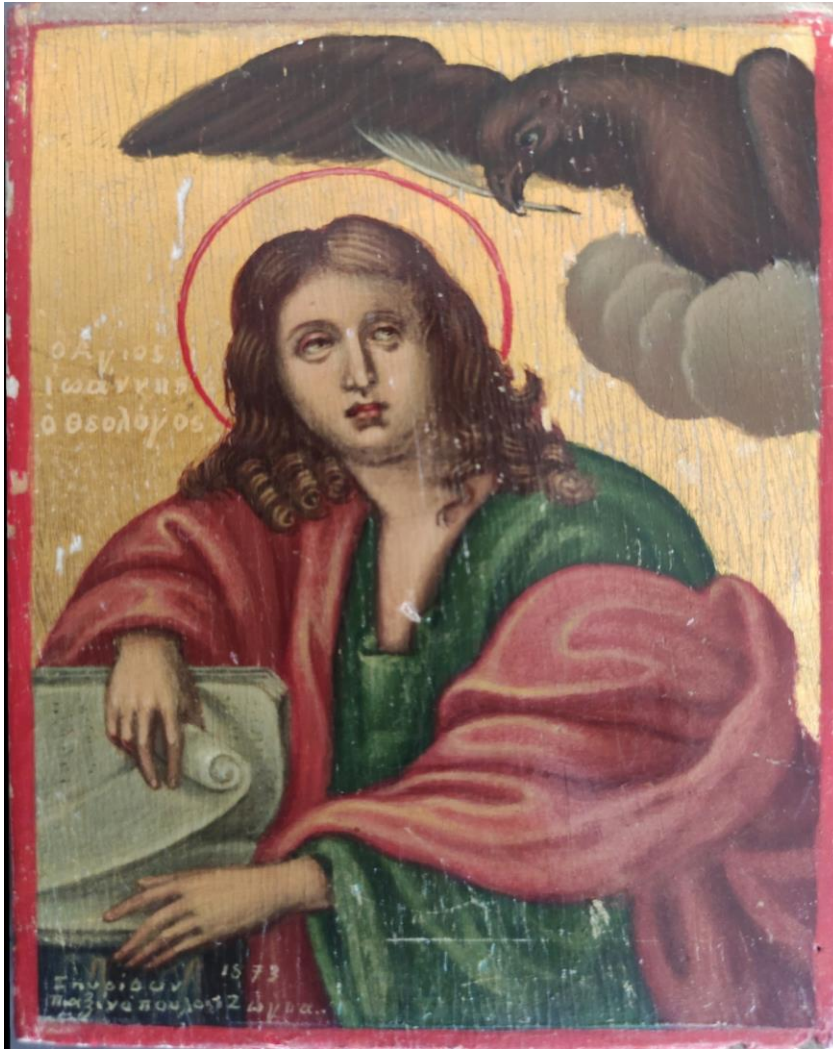
Το εικονίδιο με την παράσταση των Αρχαγγέλων (εικ. 4) έχει ακριβώς τις ίδιες διαστάσεις με το εξεταζόμενο εδώ, είναι ίδιας τεχνικής (ελαιογραφία πάνω σε ξύλο), φέρει το ίδιο στενό και ιδίου χρώματος γραπτό πλαίσιο, την επιγραφή ΟΙ ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΙ ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΙ ΓΑΒΡΙΗΛ με

το ίδιο χρώμα και τον ίδιο τύπο γραμμάτων και προπαντός τα δύο εικονίδια έχουν αντιστοιχίες στο σχέδιο και στα χρώματα και είναι της ίδιας τεχνοτροπίας, με τη διαφορά ότι τα πρόσωπα των Αρχαγγέλων έχουν αποδοθεί γενικευτικά, κλασικιστικά. Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι και τα δύο εικονίδια είναι έργα του ίδιου καλλιτέχνη και πιθανότατα είναι αποτέλεσμα κοινής παραγγελίας ή προσχέδια για μεγαλύτερες συνθέσεις.

Ένα τρίτο εικονίδιο με την παράσταση του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, διαστάσεων 12,5x8,5 εκ. με ίδια τεχνική και αντίστοιχη χρωματική αντίληψη, χρονολογημένο και υπογεγραμμένο βοηθάει στη χρονολόγησή και στη βέβαιη απόδοση των δύο προηγούμενων (εικ.5). Το εικονίδιο παραδόθηκε στο Κοργιαλένιο Μουσείο το 1971 από τη Νινέττα Κοσμετάτου εκ μέρους της δωρήτριας Αθηνάς, χήρας Γεωργίου Καββαδία, στη μνήμη του συζύγου της. Στην κάτω αριστερή γωνία βρίσκεται η χρονολογία και η μικρογράμματη υπογραφή του ζωγράφου:

1873 / Σπυρίδων Παξινόπουλος ζωγρά.../φος

Αριστερά στο ύψος της κεφαλής του εικονιζομένου αγίου, διαβάζουμε τη μικρογράμματη επιγραφή : ο Άγιος/ Ιωάννης / ο θεολόγος. Τόσο η επιγραφή όσο και η χρονολογία και η υπογραφή είναι γραμμένες με λευκό χρώμα. Συγκρίνοντας το εικονίδιο του Παξινόπουλου με τα δύο προαναφερθέντα ανυπόγραφα εικονίδια διαπιστώνουμε ότι και στα τρία κυριαρχούν τα ίδια χρώματα: κίτρινο της ώχρας, τριανταφυλλί και βαθύ πράσινο, ενώ εμφανίζεται και λίγο γαλάζιο. Τόσο τα χρώματα, το σχέδιο, το στενό γραπτό πλαίσιο, οι διαστάσεις - αν και το ενυπόγραφο είναι λίγο μικρότερο των άλλων - και η τεχνική όσο και η τεχνοτροπία δείχνουν ότι τα τρία εικονίδια είναι από το ίδιο χέρι. Επομένως πρέπει να αποδώσουμε και τα δύο ανυπόγραφα στον ίδιο ζωγράφο, τον

**Εικ. 5: Σπυρίδων Παξινόπουλος, Ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, 1873,
ελαιογραφία σε ξύλο, 12,5x8,5 εκ., δωρεά Αθηνάς Καββαδία 1871,
Α.Μ. 979.1971**

Σπυρίδωνα Παξινόπουλο. Το μικρό μέγεθός τους, εξάλλου, και η αδρή επεξεργασία τους παραπέμπουν σε προσχέδια για μεγαλύτερα έργα, τα οποία θα ήταν θεατά από αρκετή απόσταση από το μάτι του θεατή. Σ' αυτή την περίπτωση είναι προσχέδια, τα οποία ο ζωγράφος φιλοτέχνησε για την ενημέρωση κάποιου παραγγελιοδότη του. Είναι γνωστό, ότι ο Σπυρίδων Παξινόπουλος εργαζόταν και ως κοσμικός ζωγράφος-προσωπογράφος και ως αγιογράφος. Για παράδειγμα, σύμφωνα με προφορική μαρτυρία, είχε αγιογραφήσει τον ναό του Αγίου Νικολάου στο Αργοστόλι.

Εικ. 6: Σπυρίδων Παξινόπουλος, *Οι Απόστολοι Πέτρος και Παύλος*, 1873, ελαιογραφία σε καμβά, 108x75 εκ. (χωρίς λοιπά στοιχεία)

Στο Κοργιαλένειο Μουσείο, εκτός άλλων σώζεται και ένα μεγάλο, ενυπόγραφο και χρονολογημένο εκκλησιαστικό έργο (εικ. 6). Πρόκειται για εικόνα, διαστάσεων 108x75 εκ., ελαιογραφία σε καμβά, με τον τίτλο *Οι Απόστολοι Πέτρος και Παύλος*, το οποίο φέρει υπογραφή και

χρονολογία κάτω αριστερά: Σπυρίδων Παξινόπουλος / Ζωγράφος 1873. Και σε αυτό το ολοκληρωμένο έργο αποδίδονται οι πτυχώσεις, ειδικά στον κίτρινο μανδύα με τον ίδιο τρόπο και κυριαρχούν τα ίδια χρώματα, τα οποία μάλιστα απλώνονται με τον ίδιο τρόπο: το κίτρινο της ώχρας, το τριανταφυλλί σε αρμονική συνεργασία με το πράσινο και το σκούρο μπλε. Η ύπαρξη αυτού του έργου επιβεβαιώνει την απόδοση των εικονιδίων στον ίδιο ζωγράφο-αγιογράφο, τον Σπυρίδωνα Παξινόπουλο, και τη χρονολόγησή τους το 1873.

Ο Σπυρίδων Δημητρίου Παξινόπουλος, σύζυγος της Αναστασίας Βάλσαμο(sic) Δρακάτο(sic) ποτέ Ιωάννη, γεννήθηκε στο Αργοστόλι, όπου και πέθανε την 27^η Αυγούστου 1897, όπως πιστοποιεί ο ιερέας της Παναγίας Ρακαντζή, Παναγής Χωραφάς. Επειδή όταν απεβίωσε ήταν 57 ετών, προκύπτει ως έτος γεννήσεώς του το 1840. Ο τάφος του βρίσκεται στο Νεκροταφείο του Δραπάνου. Δεν γνωρίζουμε αυτή τη στιγμή τίποτε τεκμηριωμένο για τις σπουδές του ούτε για την οικογενειακή του κατάσταση ούτε το σύνολο του έργου του και το θέμα παραμένει ανοικτό για την έρευνα.

Το θέμα της Διδασκαλίας της Θεοτόκου από τη μητέρα της Αγία Άννα δεν απαντάται στην ορθόδοξη εικονογραφία. Αντίθετα στην τέχνη των Καθολικών χωρών της Δυτικής Ευρώπης είναι πολύ συχνό και συνδέεται με τη διάδοση της λατρείας της Αγίας Άννας. Εικονογραφικά πηγάζει από τις αφηγήσεις στο Πρωτοευαγγέλιο του Ιακώβου που γράφτηκε τον δεύτερο αιώνα μ. Χ. (νεανική ηλικία της Μαρίας) και οπ μεταφράστηκε στα Λατινικά από τον Ψευδοματθαίο ανάμεσα στα 500-700 μ. Χ. (υπερφυσικές ιδιότητες και εξαιρετική ομορφιά της μικρής Μαρίας), από τη *Legenda aurea* του Jacopo da Voragine (λατινικό κείμενο του 13^{ου} αιώνα με μεγάλη διάδοση) και άλλες πηγές. Ήδη τον δέκατο τρίτο αιώνα είχε παγιωθεί ως αφήγηση το θέμα της Διδασκαλίας της Θεοτόκου από την Αγία Άννα. Ως εικαστική παράσταση εντοπίζεται για πρώτη φορά σε βιβλίο Ωρών στην Αγγλία στις αρχές του 14^{ου} αιώνα και από εκεί γνώρισε μεγάλη διάδοση στην Ευρώπη μέχρι και όλο τον 19^ο αιώνα. Κύρια πρόσωπα είναι η Αγία Άννα, η Παρθένος Μαρία που κρατεί ειλητάριο και συνηθέστερα ανοικτό βιβλίο και συχνά και ο Ιωακείμ, ο πατέρας της Μαρίας. Απαραίτητη προϋπόθεση για να συγκροτηθεί το

εικονογραφικό θέμα ήταν να είναι εγγράμματη η Παναγία, ώστε να δικαιολογείται η απεικόνισή της ως αναγνώστρια. Σύμφωνα με νεότερες έρευνες, το θέμα της Παναγίας ως αναγνώστριας έχει τις ρίζες του σε κείμενα του 4^{ου} μ.Χ. αιώνα: του Ωριγένη, του Αγίου Αμβροσίου και του Αγίου Θωμά Ακρινάτη. Σύμφωνα με μεσαιωνικές πηγές, η Παναγία ήταν τόσο μορφωμένη ώστε την αποκαλούσαν «Σοφωτάτη Παρθένο» (Virgo Sapientissima), έφθναν μάλιστα στην υπερβολή να πιστεύουν ότι είχε Μάστερ στις επτά ελευθέρια τέχνες.

Τον 14^ο αιώνα που εμφανίστηκε το εικονογραφικό θέμα, οι άνθρωποι είχαν αρχίσει να απομακρύνονται από τις θεολογικές γνώσεις και από το Ψαλτήρι, το οποίο μέχρι τότε χρησίμευε ως διδακτικό βιβλίο, και αντικαταστάθηκε από το βιβλίο των Ωρών, ενδιαφέρονται για πρακτικές γνώσεις και είχε ανακύψει το θέμα της μόρφωσης, ιδιαίτερα των γυναικών των ανωτέρων τάξεων τουλάχιστον στο επίπεδο ανάγνωσης και γραφής. Η μόρφωση θα τις απομάκρυνε από την αμαρτία και θα ασκούσαν στη χριστιανική ηθική. Υπεύθυνη για την αγωγή και τη μόρφωση των κοριτσιών ήταν η μητέρα. Γι' αυτό γεννήθηκε η ιδέα ότι η μητέρα της, η Αγία Άννα, ήταν και δασκάλα της. Γι' αυτό η Αγία Άννα ως δασκάλα ταυτίστηκε με κάθε μητέρα που διδάσκει τη θυγατέρα της και η παράσταση, εκτός από το θεολογικό της περιεχόμενο, απέκτησε και πολιτισμική αξία. Μεγάλοι ζωγράφοι, όπως ο Τιντορέττο, ο Ρούμπενς, ο Μουρίγιο και πολλοί άλλοι έχουν αποδώσει το θέμα. Ιδιαίτερα τον δέκατο έβδομο αιώνα ήταν τόση η ζήτηση, ώστε παλιές μεσαιωνικές εικόνες μεταποιήθηκαν για να το αποδώσουν εικαστικά.

Όπως αναφέρθηκε ήδη, το θέμα δεν υπάρχει στην ορθόδοξη εικονογραφία. Γι' αυτό στον ελληνικό χώρο απαντάται σπάνια και μόνο σε περιοχές που είχαν επαφές με τη Δύση, όπως είναι τα Επτάνησα. Ίσως σήμερα κάποιους ξενίζει η ιδέα να κρέμεται σε ορθόδοξο ναό 'μια εικόνα με θέμα από την εικονογραφία της καθολικής παράδοσης. Όμως ένα επεισόδιο από την παιδική ηλικία της Θεοτόκου προσείλκυε τον ανεκτικό Επτανήσιο και ένα έργο του Κουτούζη –σήμερα στο Μουσείο Ζακύνθου– είχε προσεισμίκα μια θέση στον ναό του Αγίου Σπυρίδωνα Φλαμπουριάρη ανάμεσα σε εικόνες του Θεομητορικού κύκλου. Άλλωστε δεν είναι η μόνη περίπτωση - και άλλα θέματα από την καθολική

παράδοση έχουν εισαχθεί - μάλιστα σε μια εποχή που οι ιστορικές συνθήκες το ευνοούσαν. Τα πρώτα παραδείγματα που γνωρίζουμε αυτή τη στιγμή χρονολογούνται στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, όταν είχε αναδυθεί το θέμα της εκπαίδευσης των γυναικών. Όσο κι αν οι ιδέες των Γάλλων διαφωτιστών, που είχαν διαδοθεί και στα Επτάνησα, απέκλειαν τη γυναίκα από τη δημόσια ζωή, η επιθυμία της μόρφωσης θέρμαινε τις ψυχές των καταπιεσμένων κοριτσιών των αστικών κυρίως οικογενειών. Και αυτό φάνηκε λίγο αργότερα με την περίπτωση της Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου. Έτσι οι εικόνες με τη διδασκαλία της Παρθένου Μαρίας από την Αγία Άννα εκτός από το θεολογικό τους περιεχόμενο απηχούσαν και κοινωνικά αιτήματα της εποχής και επιτελούσαν μια πολιτισμική λειτουργία, ανάλογη με εκείνη των ομοθεματικών έργων στη Δυτική Ευρώπη.

Μέχρι στιγμής έχουμε εντοπίσει και δημοσιεύσει τρεις εικόνες με προέλευση τη Ζάκυνθο, οι δύο αποδίδονται στον Νικόλαο Κουτούζη, ενώ η τρίτη εισήχθη από την Ιταλία. Στην Κεφαλονιά έχουμε εντοπίσει δύο, το εικονίδιο που δημοσιεύουμε σήμερα και σε άλλη συλλογή μία ακόμη εικόνα που θα δημοσιεύσουμε προσεχώς. Η έρευνα βέβαια συνεχίζεται και είναι ευπρόσδεκτη πάσα σχετική πληροφορία για την ύπαρξη ομοθεματικών έργων στους ναούς και στις οικογενειακές συλλογές στο νησί μας.

Σημ.: Ευχαριστώ τη Θεοτοκούλα Μουλίνου για τη βοήθεια κατά την έρευνα στο Αρχείο του Κοργιαλενείου Μουσείου και για τις φωτογραφίες. Ευχαριστώ και τη Δώρα Ζαφειράτου, προϊσταμένη των Αρχείων Νομού Κεφαλληνίας, για την παροχή ζητηθέντος υλικού.

ΠΗΓΕΣ - ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχείο Κοργιαλενείου Ιστορικού και Λαογραφικού Μουσείου

Γ.Α.Κ. – Αρχεία Νομού Κεφαλληνίας

Pamela Sheingorn, "The wise Mother. The image of Saint Ann Teaching the Virgin Mary", *Gesta*, τόμος 32, τχ. 1 (1993), σ. 69-80.

Dagmar Preising, Michael Rief und Christine Vogt (επιμ.), *Anna lehrt Maria das Lesen – Zum Annenkult um 1500 . Die Unterweisung Mariens aus der Sammlung Peter und Irene Ludwig*, Bielefeld, Kercher Verlag, 2019.

Δώρα Φ. Μαρκάτου, «Η Διδασκαλία της Θεοτόκου από την Αγία Άννα στην επτανησιακή τέχνη. Εικονογραφική και ερμηνευτική πρόσεγγιση», στο: Δώρα Φ. Μαρκάτου (επιμ.), *Πρακτικά του ΙΑ΄ επιστημονικού συνεδρίου Κεφαλονιά, 21-24 Μαΐου 2018*, τόμος 6, *Ιστορία της Τέχνης*, Αργοστόλι, Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών, 2020, σ. 105-126.

Η Έφορος

Δώρα Φ. Μαρκάτου

Αφυπ. Αναπληρώτρια καθηγήτρια

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων